

ան երկիրը որ ատեն մը դրախտի պէս զարգարուած էր, և հիմա Միքիկէի աւազուտներէն բոլորովին տարբերութիւն չէր ունենար՝ թէ որ բարերար բնութիւնը միշտ կտոր մը անուշ աչքով նայած չըլլար ան գեղեցիկ բլուրներուն, ան գուարթ լճափներուն, ան սարարտ դաշտերուն և ան սքանչելի հովիտներուն վրայ, որոնք Հայաստանի չորս դին պատած են։ Սիւնի մեր նախնեաց ժամանակն ալ նոյն Հայաստանը չէր, որ ան ատենուան բազմամարդ Հայաստանին միլիոնաւոր ժողովուրդը կերակրելէն ետեւ, օտար ազգաց ալ իր բարիքը կը սփռէր։ Նոյն Հայաստանն էր, բայց ոչ նոյն Հայերն էին, թէ որ կրներէն ազգայինք աս խօսքիս։ — Հիմա որ Վաղղիոյ մէջ աս տարի փետրուարի 24ին պատահած խռովութեան պատճառաւ շատ գործատուներ գոցուեցան և խիստ շատ գործաւորներ դուրս մնացին, տէրութիւնը զանոնք զբաղեցրնելու, և միանգամայն Վաղղիոյ օգտակար բան մը ընելու համար, կ'ուզէ բոլոր իր տէրութեանը մէջ եղած պարապ երկիրները մշակել տալ նոյն աշխատաւորաց, և ասով նաեւ հիմակուան խեղճութեան դիմացը առնել։ Տէրութիւնը արտաքին ու ներքին անբաւ ուրիշ գործոց զբաղած ըլլալով, կարելի է թէ մէկէն չյաջողի աս բանիս գործադրութիւնը։ Բայց օգտակարութեանը վրայ ո՞վ կրնայ տարակուսիլ։

Հ. Տ. Թ.

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՆՔԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Բ.

Մասնաւորի գրեթե ամբողջը, հետք գոյացած որիչ նիւթերը, Բերեղային չեւերը։ — Մասնաւորի գոյացուեանը վրայ եղած հարծիքները։ — Միայն և Պրազիլի մէջ ալ մասնաւոր գոյանալը։ — Ուրալէնը և Սիւնի լանդայի մէջ մասնաւոր գրեթե։

Վրէշ տարի առաջ կը կարծէին թէ աղամանդը միայն այրեցած գօտիին տալ կը կը գտնուի՝ ինչուան տասնութը աստիճան երկու կողմէն հեռաւորութեամբ, այսինքն Միսիա և հարաւային Միքիկէ։ Միայն մէջ լողընտա, Սիւնի զափուր և Պենկալայի սահմանները շատ առատ գտնուեցաւ, մանաւանդ Հնդկաստանի հարաւային մասին մէջ տեղուանքը, Սալաքքա թերակղզիին մէջ, Պոլսէոյ կղզիին մէջ, և Պրազիլ Սերոտոֆրիոյ ըսուած ձորերը որ լեռներու մէջ են, և ուրիշ տեղեր։ Սերոտայի այլ և այլ թանգարաններուն հաւաքմանցը մէջ կը տեսնուի որ Պրազիլէան աղամանդին բուն ծնծոցն՝ է երկաթի սև թթուակը։

Մասնաւորի պարուտակը՝ կ'երևնայ թէ երկրագէտներուն նշանքն ըսածն է։

Եւ կարծուի թէ Հնդկաստան կարծրացած և ժանգային հող դարձած խիճերու մէջ կը գտնուի աղամանդը՝ կոտրտած բիւրեղի ձևով։ Սրիտանեան թանգարանին մէջ կան հեղեղական ժայռերու կտորներ՝ արևելեան Հինդկաստանէն և Պրազիլէն բերուած, որոնց մէջ աղամանդ կը գտնուի։ Հեւ լանտ քաջ հանքաբանը աղամանդ մը ունի պարուտակովը հանդերձ։ Սալին ըսածին նայելով՝ Պրազիլի մէջ ա-

1 Հանքին ելած տեղը, վրայի կեղեր։

2 Չափ։

դամանդը խճի նման փխրուն նիւթի մէջ կը գտնուի, այնպիսի ժայռի վրայ՝ որ բուսական մնացորդներով և հեղեղական նիւթերով է ծածկուած։ Եւ խիճերուն մէջ շատ կը գտնուին քուարց ըսուած քարերէն՝ կըր ձևով այլ և այլ մեծութեամբ, աւազի և երկաթոյ թրթուակին հետ խառն. ասոնց հետ կը գտնուին նաև գեղին ու ճերմակ տպազիւններ և ոսկրի հատիկներ։

Դճամանդի բիւրեղային ձևը կանոնաւոր ութանկողմն է՝ տասուերկու երեսով։ Ուրիշ ձևերով ալ կան, որոնցմէ կը ձևանան վեց երեսով հաստաւոր կողմ, քառակողմեան ձևեր, և ծայրերը տաշած առ ի շեղ եզերքներով խորանարդներ։

Արպատմէն թէ Կոբոնտայի մէջ վաճառականներէն և գործաւորներէն շատերը որ աս հանքերու մէջ կ'աշխատին՝ գրեթէ բոլորովին մերկ կը պտտին, միայն գլուխնին մետաքսէ փաթած մը կապած, վրանին ալ թէթև լաթ մը. ուրիշ բան հագնելու անոր համար կը վախնան որ չլլայ թէ իշխանը կարծելով որ իրենք հարբացեր ու բախտի հասեր են՝ վրանին տուրքերը ծանրացնէ։ Երբոր պատահի որ մեծկակ կտոր մը գտնեն, մէկէն կը ծածկեն նորէն հողուն տակն ու ան միջոցին հոն կը թողուն, ետքը ծածուկ վերցնելով՝ իրենց ընտանեօքը ի իշափուր կը փախչին կ'ազատին։

Ղէմսըն բնագէտը շատ խելքով կը գուշակէ թէ ադամանդը բուսական նիւթերէ ձևացած հանք է, և գուցէ պատշաճ և պանիան ըսուած ծառերէն ձևացած է՝ ջրհեղեղէն առաջ։ Պրիւսթերին կարծիքն ալ աս է թէ ադամանդն ալ բազմազունի ականց՝ պէս բոյսերէ գոյացած է. և իրեն կարծիքին հաստատութիւն կը սեպէ ադամանդին ունեցած աս յատկութիւններն որ լուսոյ ճառագայթները կը բեկբեկէ, և կը բորբոքի։ Եւ կարծիքը մենք ալ կ'ընդունինք՝ երբոր կը մտածենք

թէ ինչպէս առատութեամբ գայլախաղ կ'եղէ քանի մը բոյսերէ։ Եւ պատշաճ ըսուած եղեգին ծունկէն Լեւեշի կամ բուսական ուրիշ գտնուեցաւ, որ ջրափայլ՝ ըսուած գոհարին յատկութեանցը հակառակ՝ զարմանալի յատկութիւններ ունի։ Կարծեալ քանի մը տարի առաջ Կալիթա մեծ տեղատոնի՝ մը կոճղէն քարացած կոթող մը ելաւ, որ յայտնի կ'երևնար թէ փայտեղէն ջղերու հետ նոյն ծառէն քամուած էր։ Կենաց փայտ՝ և երկաթի փայտ ըսուած կարծր փայտերուն վրայ ադամանդի նման կարծրութիւն կը տեսնուի։

Երբ ցուցուցինք որ բուսական փոշին և հեղեղական նիւթերը՝ քաօքալա հանքին չորս կողմը նստած կը գտնուին, և ահա ան տեղուանքէն կ'եղէ ադամանդը. հաւանական է թէ մետաղական տարերքէն կրնան գոյանալ ան դոյները՝ որոնցմով ադամանդը երբեմն գունաւորած կը գտնուի. բայց դեռ ստոյգ փորձով մը չէ իմացուած թէ արդեօք իրաւցնէ աս տարերքներէն ադամանդի վրայ գոյներ կրնան տպաւորուիլ։ Քոլս դեղնագոյն ադամանդ մը կայ, բայց սիրտս չքաշեր փորձի համար փրձացնելու։ Հաւանական է թէ դեղին և ուրիշ գոյներու զանազանութիւնը՝ երկաթոյ կամ մանկանդի թթուակէն պատճառած ըլլայ, իսկ կանաչ և ուրիշ գոյներուն պատճառ նիքելն ու քրոմը ըլլան։

Դճամանդի հետ գտնուած նիւթերը՝ որ իրեն ընտիր նշաններն ալ կը սեպուին՝ ասոնք են. փայլուն հրահալական ու բակլայաձև նիւթեր, տափակ խճաձև զանգուածներ՝ որոնց կազմութիւնը գեղեցիկ է ու լուգական քա-

1 Իբրեքան որ ջրափայլ կը նշանակէ, տեսակ մը գոհար է, որ ջրի մէջ խոթելով թափանցիկ կ'ըլլայ։

2 Տեկտոն ըսածը Փեկու երկրին մէջ շատ կարծր ծառ մըն է։

3 Ծառ մըն է որ Լմերիկայի տաք գաւառները կը մեծնայ, գեղերու մէջ կը գործածուի, նաև անիւներ ու ճախարակներ շինելու. իսկ Եւրոպէի Կոնստանտնուպոլսի ըսուած ծառերուն մէկ տեսակն է։

րին նման, առատ երկաթի սև թը-
թուակ, կապուտակ քուարց, դեղնա-
գոյն բերեղ և այլն:

Դժամանդը թէպէտև աւելի գետե-
րու յատակները ու խոր փոսերու մէջ կը
գտնուի, բայց միայն ան տեղուանքէն
չէ, հապա ինչուան շատ բարձր լեռնե-
րու վրայ ճեղքուածներու ու նեղ ջը-
րանցքներու մէջ ալ ադամանդ գտնուե-
ցաւ: Ի ինսքովէն կը պատմէ թէ ա-
րևելեան Հնդկաստան պարպուած ա-
դամանդի հանքերը՝ քանի մը տարիէն
նորէն կը լեցուէին, որ շատ զարմանալի
բան է: Պրազիլին ադամանդի հանքերը
կերպով մը արևելեաններէն վեր են,
վասն զի հոն թէ շատ աւելի առատ կը
գտնուի, և թէ գէշ քիչ կը գտնուի
մէջը: Բայց վրան եղած ծախքը դուրս
հանելով տարին հազիւ թէ քառասուն
հազար լիրէ ստերլին կը բերէ, թէպէտ
և օրուան մը եղած ծախքը՝ քիչ ան-
գամ վեց կամ ութ փէնիէն աւելի կ'ըլ-
լայ: Եւսու ամենայնիւ պէտք է որ
մէջէն ադամանդ ելած երկիրը հա-
րուստ ըլլայ:

Վետեգերեայ պզտիկ ածուի մը հա-
մար, որ դեռ մաքրուած ալ չէր, գործ-
քին վերակացուն կ'ըսէ եղեր Սալին՝
թէ աս գուղձը ինծի տասը հազար քա-
ռաթի ադամանդ պիտի բերէ: Եւս-
չափ ճշդութեամբ գուշակել կուտան
ան նշանները որ առանց բնագիտու-
թեան ալ երկար սովորութեամբ ու
փորձով կը սորվի մարդս:

Հնդկաստան 1801^{էն} ինչուան 1806^{ին}
վերջը 204,000 ստերլինի ծախք եղած
է. և որովհետև Սիոյ Խաներոյի գան-
ձուն խաւրուած ադամանդը 115,675
քառաթ էր, և ոսկիին գինը 17,300
ստերլինի կը հասնէր, ուրեմն ադա-
մանդներուն գինը եղաւ ամէն մէկ քա-
ռաթին 33 շիլին և 9 փէնի, ադամանդ-
ներն ալ գրեթէ ամէն ալ պզտիկ էին,
ծախքին գինն ալ չէին արժէր. իսկ
Պրազիլ՝ թէպէտ և ադամանդները
թուով քիչ, բայց շատ աւելի վաստակ
կը բերեն տէրութեան իրենց խոշորու-
թեամբ. Պրազիլ ադամանդի հանքե-

րը տարուէ տարի 20,000 քառաթէն
աւելի չեն բերեր:

Կ'ըսեն թէ Պրազիլի մէջ ադամանդը
հարկը տարի է որ գտնուեր է Սերրո-
տոֆրիոյ և անոր մօտ տեղերը: Եւ ա-
դամանդներէն հոլանտա խաւրելով
տեսան որ Կոլքոնտայի ադամանդնե-
րուն բոլորովին նման են: Վարձեալ
կարծիք եղաւ թէ Պրազիլի ադաման-
դը ասիական ադամանդներէն աւելի
կակուղ է. աս կարծիքը թէպէտև ա-
պացոյց մը չունի, բայց բոլորովին վեր-
ցուած չէ: Հնդկաստանին ադամանդի
հանքերը կ'երևնայ թէ շատ ատենէ 'ի
վեր քիչցած են, Պրազիլի հանքերն ալ
հիմակուան նշաններուն նայելով շատ
ատեն պիտի չբըշեն:

Եւրոպայի վաճառականութե մէջ
եղած ադամանդները հիմա մեծաւ մա-
սամբ Պրազիլի հանքերէն կուգան:
Երկու անգամ ադամանդի առատու-
թիւն եղած կը սեպուի. մէկ մը՝ Պրա-
զիլի մէջ գտնուելէն ետքը՝ երբոր քիչ
ատենէն բայց շատ դժուարութեամբ
Եւրոպայի մէջ իբրև ճշմարիտ ադա-
մանդ ընդունելի եղան. մէյմըն ալ
Վաղղիոյ խռովութեան ատեն 1793^{ին}
երբոր փախչողները ստիպուեցան ոչինչ
գնով ծախել իրենց ունեցած ադամանդ-
ները. տարակոյս չկայ որ այնպէս ար-
տորալէն առաջ եկած առատութիւնը
պատճառ կ'ըլլար ադամանդին աժըն-
նալուն, և ուզողը կրնար կ'ըսեն ոչինչ
գնով ադամանդ մը ձեռք ձգել, ինչուան
մէկ քառաթը չորս լիրայի, որ սովորա-
բար Եւրոպայի վաճառականութե մէջ
ուժը լիրայ կ'արժէր:

Բնիւ գոհարները միշտ դժուարաւ
կը ծախուին վաճառականութեան մէջ,
վասն զի թագաւորները և թագուհի-
ները միայն կրնան գնել. Պրազիլի թա-
գաւորական գանձուն ադամանդները
տարակոյս չկայ որ թէ հիմակուան և
թէ հին ատենի թագաւորական ադա-
մանդներէն աւելի աղուոր են: Եւ ա-
դամանդներուն պատուականներն ու
խոշորները հոն պահուած են՝ ան փա-
ռաւոր սաղաւարտին գոհարներով զար-

դարուած գեղեցկութիւնը աւելցնելու համար : Իսկ մնացածները տէրութիւնը գեսպանին կուտայ որ ծախէ , ուստի Լ'նգղիոյ վաճառականութեան կը յանձնուին :

Ինչուան հիմա տեսանք մասնաւոր տեղերու սեպհական ադամանդները . բայց 1829ին յունիս ամսուն մէջ Ս ան հումպոլթի երկու ուղեկիցները ասիական Ռուսաստանի Ուրալ լեռներուն արեւմտեան կողմի դուրս երկնցած կտորին վրայ զննութիւններ ընելու ատեն՝ ադամանդներ գտան : Լ'նոնցմէ եօթը հատը այլ և այլ մեծութեւ՝ Փորլիէր կոմսին երկիրներուն մէջ գտնուեցան , Փերմ քաղաքին արեւելեան կողմէն 160 մղոնի չափ հեռու , և իրենց փայլունութեամբը բոլորովին կատարեալ սեպուեցան , Պրազիլի ադամանդներէն ազնիւ , և ասիականներուն աւելի նման :

1830ին բոլոր ամսուր ամենայն ջանքով ադամանդ փնտուելու ետեւէ եղան , և Ինկէլհարթ բնագէտը Տորփաթի համալսարանէն՝ որուն յանձնուած է հիմա ալ ան գաւառներուն մէջ ադամանդ փնտուելը՝ կը գրէ իր մէկ բարեկամին թէ ան տեղուանքը ուր որ առաջուց եօթը ադամանդ գտնուեցէր՝ հիմա ալ ոսկիի աւազի մէջ եօթը հատ ալ գտնուեցան առջիններուն նման , որոնց կշիւքը $\frac{3}{8}$ և $\frac{2}{3}$ քառաթի բաժինէն ինչուան մէկ քառաթ է : Լ'սոնք իրաւմանը են , բայց իրենց յատկութիւններովը ազնուագոյն ադամանդներու հաւասար . և ո՞ գիտէ թերեւս ատենով աւելի հարուստ ու խոշոր ադամանդներ գտնուին :

1 Կ'երենայ թէ ադամանդը Ռուսաստանի մէջ գտեր է նախ տասուիրեք տարեկան տղայ մը 1827ին յունիսի 22ին , Ուրալ լեռան արեւմտեան կողմէ՝ Փորլիէր կոմսուհւոյն երկիրներուն՝ Պիցեր ըստած ոսկեհանքին մէջ : Արեւմտեան թէ ադամանդ փնտուելու յորդորած ըլլայ նախ Մաւրիտիոս Ինկէլհարթ 1826ին երբոր Ուրալ լեռներուն վրայէն ճամբայ ընելու ատեն՝ փաթիլի աւազը՝ Պրազիլի ադամանդի հանքերուն աւազին նման տեսեր է : Հումպոլթ արդէն գիտեր էր որ Ուրալ լեռանց կազմութիւնը նման է Պրազիլի լեռներուն :

2 Երբեմն գիպուածով անբաւ հարստութեան գանձեր կը գտնուին : Պրազիլի մէջ մըջիւններու բոյն մը աւերելու համար գետինը փորելու ժամա

Իսլանտայի մէջ Ֆերմանոֆ կիրճը վաղած ջրին յատակէն կարմրագոյն ադամանդ մը գտնուեցաւ . մէկ աղջիկ մը աս ադամանդը տարաւ խաթունի մը տուաւ՝ ըսելով թէ վտակին ձորէն գտայ : Տիկինը , որ սովորութիւն ունէր ան վտակին եզերքը քարեր ժողվելու , իրեն վարձ վեց փէնի տուաւ , և ադամանդը Տուպլինի հմուտ ոսկերչի մը խաւրեց , որ ճշմարիտ ադամանդ ըլլալը հաստատեց . նոյն կարծիքը հաստատեցին ետքը ուրիշներն ալ , և ըսին թէ ադամանդը անանկ դեռ ձեւի չէ կած՝ քսան կինէ կ'արժէ : Տիկինը երբ որ ստոյգը իմացաւ , սկսաւ զաղջիկը փնտուել , բայց անիկայ չերեցաւ , գուցէ վախնալով որ չըլլայ թէ վեց փէնին ձեռքէն երթայ . կրնայ ըլլալ որ ան ստակը պայմանով ալ աւեր էր :

ԲՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐՑՄԱՌՆԵՆԵՐ

Ինչո՞ւ ջրհանի մը միտցին տակի կտորը գոց որ ըլլայ՝ դժուարաւ վեր կ'ելէ .

— Ս ամն զի օդը միտցին վրայ ծանրանալով՝ կ'ուզէ ջրհանին տակի օդին հետ հաւասարակշիւ ըլլալ . և երբոր միտցը վեր կ'ելէ , ջրհանին մէջի օդին սիւնակն ալ վեր կ'ելէ . աս օդին սիւնակը դրսի մթնոլորտին սիւնակին հետ հաւասար է :

Ինչո՞ւ թէ որ ջրով լեցուն գաւաթի մը բերանը թղթի կտորով մը փոցելու ըլլաւ , անանկ որ բոլորովին գաւաթին բերնին հետ կապի , և մէկ ձեռքդ թըղթին վրայ դրած՝ տափարակ տեղ մը

նակ՝ ոսկւոյ հանք գտնուեցաւ : Ասանկ ալ Մաւրիտիոսի գիպուածով իմացուեցաւ թէ որթը ոսկւոյ մասունք կը ծծէ , որ ետքը որթոյն մոխրին մէջ կը գտնուին : Երբեմն կարծես թէ ոչնչորիւն ակռաները ոսկիով առգորուած են , որ անշուշտ ծծրմբախառն երկաթ է . հիւրըն պատմեց ինծի , թէ օր մը սեղանի վրայ հաւը կտրելու ատեն՝ կուրծքի ոսկրին վրայ բարակ ոսկիէ թիթեղ մը պատած տեսեր է . տակէջ շատ հաւանական կերպով գուշակեց թէ ան հաւը իր երկրին մէջէն անցած վտակին բովէն խոտ կերած սիւխ ըլլայ :